

De zesde rol van de leraar

De leercoach

Susan Potiek | Ariena Verbaan

CPS

Onderwijsontwikkeling en advies

Ten behoeve van de leesbaarheid van dit boek is in veel gevallen bij de verwijzing naar personen gekozen voor het gebruik van 'hij'. Het spreekt vanzelf dat hier ook 'zij' gelezen kan worden. Daar waar leraar staat kan ook docent, onderwijzer, et cetera gelezen worden.

Dit is een geheel herziene versie van de uitgave *De zesde rol van de leraar; de leercoach*, ISBN 978 90 6508 168 1, CPS-bestelnummer 32428.

© CPS Onderwijsontwikkeling en advies, maart 2021
1e druk, maart 2021

Auteurs: Susan Potiek en Ariena Verbaan

ISBN: 9789065081940

CPS-bestelnummer: 32439

CPS Onderwijsontwikkeling en advies

Postbus 1592
3800 BN Amersfoort
Telefoon [033] 453 43 43
E-mail cps@cps.nl
www.cps.nl

Vragen over CPS-publicaties?

Telefoon [030] 24 170 24
E-mail infodesk@cps.nl
www.cps.nl/uitgeverij

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Uitzondering hierop vormen de in dit boek opgenomen bijlagen. Die mogen voor gebruik binnen de eigen school vrij gekopieerd/geprint/bewerkt worden.

We hebben ons uiterste best gedaan om alle bronnen te achterhalen en juist te vermelden. Wanneer u denkt dat we hierin niet zorgvuldig genoeg zijn geweest, neemt u dan contact op met de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	1
Inleiding	2
Leren en zelfregulerend leren	4
1.1 Wat is leren?	4
1.2 Het belang van zelfregulerend leren	7
1.3 Zelfregulerend leren en leerstrategieën	8
1.4 Ontwikkelen van zelfregulerend leren	17
1.5 Samenvatting	24
1.6 Praktische toepassing	25
Coachen en de rol van leercoach	30
2.1 Wat is leercoachen?	30
2.2 Het belang van leercoachen	32
2.3 Het handelingsrepertoire van de leercoach	33
2.4 Vormen van leercoachen	44
2.5 Samenvatting	45
2.6 Praktische toepassing	45
Vakdidactisch coachen	52
3.1 Wat is vakdidactisch coachen?	52
3.2 Het belang van vakdidactisch coachen	53
3.3 Metacognitieve leerstrategieën	54
3.4 De uitvoering van vakdidactisch coachen	58
3.5 Feedback geven door vragen en aanwijzingen	63
3.6 Doelgericht vakdidactisch coachen	69
3.7 Samenvatting	70
3.8 Praktische toepassingen	70
Pedagogisch coachen	76
4.1 Wat is pedagogisch coachen?	76
4.2 Het belang van pedagogisch coachen	77
4.3 Affectieve leerstrategieën	77
4.4 De uitvoering van pedagogisch coachen	82
4.5 Pedagogisch leercoachen in de praktijk	89
4.6 Samenvatting	97
4.7 Praktische toepassingen	98

Coachen op zelfregulatie	102
5.1 Wat is coachen op zelfregulatie?	102
5.2 Het belang van coachen op zelfregulatie	104
5.3 Zelfregulerende leerstrategieën	105
5.4 De uitvoering van coachen op zelfregulatie	109
5.5 Samenvatting	115
5.6 Praktische toepassingen	115
Een persoonlijk leercoachgesprek	124
6.1 Waartoe dient een persoonlijk leercoachgesprek	124
6.2 Het belang van het persoonlijk leercoachgesprek	125
6.3 De uitvoering van het leercoachgesprek	126
6.4 Start en portfoliogesprekken met ouders en mentor	131
6.5 Loopbaanreflectiegesprekken	137
6.6 Praktische toepassingen	xxx
Word en blijf een effectieve leercoach	144
7.1 Kwaliteiten van de leercoach	144
7.2 Het belang van professionele ontwikkeling in de rol van leercoach	145
7.3 Zelfreflectie op gedrag van de leercoach	148
7.4 De mindset van de leercoach	150
7.5 Ontwikkeling van de leercoach in beeld brengen	152
7.6 Praktische toepassing	153
Literatuur	155
Bijlage 1 Fasen en dimensies van zelfregulerend leren per leefase	163
Bijlage 2 Indelingen executieve functies	164
Meer lezen	165

Voorwoord

Eigentijds onderwijs wil jongeren meer persoonlijk begeleiden, zodat ze gemotiveerd, zelfverantwoordelijk en doelgericht leren, en bewust eigenaar worden van hun leerproces. Dit boek sluit daarop aan. Het biedt onderwijsgevend, coaches, mentoren en leidinggevenden handvatten hoe ze jongeren kunnen voorbereiden op zelfregulatie. Dit is één van de 21ste eeuwse vaardigheden en van belang voor het flexibel omgaan met de snel veranderende en steeds complexer wordende samenleving. Wat vandaag nieuw is, kan morgen alweer verouderd zijn en dat vraagt om een toekomstbestendige voorbereiding op leren, leven en werken. Om te zorgen dat jongeren in de (grotendeels onbekende) toekomst in staat zijn om steeds weer passende vaardigheden te verwerven, is het belangrijk om tijdens de opleiding aandacht te besteden aan de ontwikkeling van de jongere tot lerende persoon. Iemand die effectief kan omgaan met prikkels, bewust zelfstandig kan handelen en een proactieve houding bij het leren heeft ontwikkeld om zich te kunnen aanpassen aan een veranderende omgeving. Het is van cruciaal belang dat de lerende zicht krijgt op hoe hij leert, wie hij is, wat hem motiveert en welke keuzes hij maakt. In de rol van leercoach is de leraar zich hier sterk van bewust. Bij leren toont de lerende leerstrategieën die een beroep doen op metacognitieve, affectieve en zelfregulerende vaardigheden. Tijdens lessen en coachgesprekken onderkent en ondersteunt de leercoach die leerstrategieën. Hierbij begeleidt de leercoach de lerende naar meer autonoom en onafhankelijk denken over het eigen (leer)gedrag. Zo krijgt coachen van het leerproces in basisonderwijs, voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs de aandacht die het verdient.

De auteurs zijn zich ervan bewust dat het woord leren veel voorkomt in dit boek, in allerlei varianten. De keuze om steeds te spreken over de lerende draagt daar zeker aan bij. Toch blijkt in de trainingspraktijk van de auteurs de term lerende meer passend dan leerling of student. De term lerende doet recht aan de individuele begeleiding, de nabijheid en de betrokkenheid bij de ontwikkeling van jongeren. Tevens is deze term herkenbaar voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs en voor mbo en hbo, waar het onderwerp leercoaching ook volop in de belangstelling staat.

Een woord van dank

Allereerst veel dank aan de medeauteur van de eerste druk van de voorganger van dit boek: Linda Odenthal. Voor de daarop volgende geheel herziene versie bedanken wij graag Els Loman voor het kritisch meedenken en haar waardevolle reflectie. En voor deze recente herziening bedanken wij de deelnemers aan onze trainingen: hun vragen en diversiteit aan ervaring dragen bij aan steeds verdere verfijning. Tot slot, en zeker niet op de laatste plaats, bedanken wij de collega's van de uitgeverij voor hun zorgvuldigheid en samenwerking.

Susan Potiek
Ariena Verbaan

Inleiding

In deze publicatie focussen we op de zesde rol van de leraar: de rol van leercoach. Deze rol is gericht op de individuele lerende. Het is een logisch vervolg op de vijf andere rollen van de leraar (de rol van gastheer, presentator, didacticus, pedagoog en afsluiter), die de basis vormen van een goede les.

Het boek beschrijft kennis en praktische inzichten over leren, leercoaching en leerstrategieën die bijdragen aan het creëren van eigenaarschap bij leerlingen. Het gaat niet over goed lesgeven, klassenmanagement, differentiëren of activerende didactiek. We gaan ervan uit dat leraren deze vakdidactische en pedagogisch-didactische vaardigheden beheersen. Deze komen immers tot uiting in de vijf rollen van de leraar.

Kennis en inzichten over zelfregulerend leren zijn in dit boek opgenomen. Zo ook de bijbehorende vaardigheden om de lerende te trainen en te begeleiden (coachen). Hiertoe dient de leraar te beschikken over:

- kennis over zelfregulerend leren, de leeromgeving en adequate leerstrategieën;
- kennis over drie vormen van leercoachen;
- praktische (procedurele) vaardigheden over hoe en wanneer de vormen van leercoachen toe te passen.

Dit boek biedt richting en ruggensteun om praktisch aan de slag te gaan met het coachen van lerenden. Het is een stevige kennismaking met de manier waarop leraren methodisch invulling kunnen geven aan zelfregulerend leren als logische vervolgstap op gedifferentieerd en gepersonaliseerd leren. Hoe kan de leraar zelfregulerende vaardigheden ontwikkelen en hoe zorgt hij dat de lerende aan het stuur van zijn eigen ontwikkeling en leerproces komt te staan?

Leeswijzer

Hoofdstuk 1 vertrekt vanuit een theoretisch kader: kennis en inzichten vanuit de onderwijswetenschappen maar ook vanuit de cognitieve psychologie en neuropsychologie. De psychologie beschrijft heldere richtlijnen over hoe we informatie verwerken, begrijpen, onthouden en kunnen toepassen. We beschrijven vanuit dit kader hoe het zelfregulerend leren en het brein van de lerende werken in relatie tot eigenaarschap tonen voor zijn leer- en ontwikkelproces. Dit wordt aangevuld met handvatten waarmee een zelfregulerende leeromgeving kan worden vormgegeven. In **hoofdstuk 2** staat de rol van de leercoach centraal. Met vijf praktijkprincipes (het ABCDE van de leercoach) wordt het gedrag van de leercoach beschreven. Deze vijf principes vormen het fundament voor het denken en handelen van de leercoach. De kunst van de leercoach is het hebben van een gevulde gereedschapskist die u situationeel kunt gebruiken binnen uw eigen onderwijscontext.

De volgende hoofdstukken dragen daar aan bij.

De hoofdstukken 3, 4 en 5 gaan in op de drie vormen van coachen. Gestart wordt met het vakdidactisch coachen, waarbij de lerende zicht krijgt op sturing geven aan het eigen leren op metacognitief niveau. Vervolgens maken we de overstap naar pedagogisch coachen, dat zich richt op de zelfcontrole (mindset, leermentaliteit) van de lerende. Ten slotte zoomen we in op het coachen op zelfregulatie ter ondersteuning en versterking van de mate van zelfregulatie van de lerende, in de context van leren en werken.

Hoofdstuk 6 beschrijft de structuur van de gesprekken die een leercoach met de lerende voert. Er worden enkele passende gespreksmethodieken getoond, inclusief voorbereiding.

Hoofdstuk 7 sluit af met handreikingen voor de leraar, die behulpzaam zijn om zich verder te ontwikkelen in zijn rol als leercoach. Centrale vraag is daarbij: hoe word en blijf ik een effectieve leercoach?

U komt bij sommige tekstgedeeltes de volgende symbolen tegen:

Symbol	Betekenis
	Citaat
	Vraag ter overdenking
	Praktische toepassing
	A Afstemmen
	B Betrokken zijn
	C Cyclisch werken
	D Doelgericht werken
	E Eigenaarschap

De vijf praktijkprincipes van de leercoach

Met dit boek willen wij studenten, onderwijsgevenden, coaches, mentoren en leidinggevenden bereiken, die geïnteresseerd zijn in hoe de rol van leercoach bijdraagt aan het ondersteunen van een lerende. Oefening in de onderwijspraktijk en verdere training zijn nodig om het handelingsrepertoire van een leercoach te verbreden zodat de leercoach zich bewust is van zijn eigen gedrag en daardoor nog beter onderwijs realiseert.

Heeft u vragen naar aanleiding van dit boek?

Op www.cps.nl vindt u de contactgegevens van de auteurs.

Hoofdstuk 1

Leren en zelfregulerend leren

- Waartoe dient leren en zelfregulerend leren?
- Hoe wordt een lerende eigenaar van zijn leerproces?
- Welke invloed heeft een leraar op dit leerproces en wat is zijn rol?

Dit hoofdstuk start met het beantwoorden van een aantal vragen: wat is leren, waartoe dient leren en waarom is het ontwikkelen van zelfregulatie van een lerende van belang voor toekomstbestendig leren? Daarna introduceren we hoe een lerende zelfregulatie ontwikkelt binnen een leeromgeving die bestaat uit drie leerprincipes. Hierbij wordt een lerende ondersteund door een leercoach. Tot slot laten we aan de hand van de rollen van de leraar zien hoe dit toegepast kan worden in de lespraktijk.

1.1 Wat is leren?

Om deze vraag te beantwoorden, dachten wij in eerste instantie direct terug aan een van de eerste boeken die wij tijdens onze lerarenopleiding lazen over de psychologie van het leren. In *Leren op school* omschrijft Van Parreren leren als “een proces, met min of meer duurzame resultaten, waardoor nieuwe gedragspotenties van de persoon ontstaan of reeds aanwezige zich wijzigen” (Parreren, 1976). Teruglezend is het bijzonder om op te merken dat de termen duurzaamheid en nieuwe gedragspotenties (tegenwoordig veelal aangeduid als het ontwikkelen van het leerpotentieel) al in 1976 werden genoemd. Sindsdien zijn er veel leertheorieën beschreven om dit proces vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines te kunnen verklaren. Zo is er een diversiteit aan definities over leren ontstaan (Illeris, 2002). Daarin zien we de volgende elementen terugkomen:

- 1 Leren is een intern psychologisch proces van kennisverwerving dat leidt tot een bepaald leerresultaat en het verwerven van kennis en vaardigheden.
- 2 Leren is een interactieproces (extern) tussen de lerende en zijn omgeving (sociaal, cultureel, materieel).

Deze punten lichten we nader toe.

Leren is een intern psychologisch proces van kennisverwerving

Leren is niet hetzelfde als presteren, het is meer dan het tot je nemen van leerstof. Het leren zelf vindt plaats in het geheugen van de lerende en dat onttrekt zich aan onze waarneming. Het geheugen bestaat uit het sensorisch of zintuiglijk geheugen, het werkgeheugen (korte termijn) en het langetermijngeheugen. Elk onderdeel voert verschillende taken uit. Informatie komt binnen via het kort-sensorisch geheugen en het kortetermijngeheugen. Het kortetermijngeheugen stuurt nieuwe informatie

door naar het langetermijngeheugen. In het werkgeheugen wordt besloten wat met de nieuwe informatie wordt gedaan, deze wordt vergeleken met reeds opgeslagen informatie. De nieuwe informatie kan als irrelevant worden verwijderd of direct ongewijzigd in het langetermijngeheugen worden opgeslagen. Ook kan de oude informatie in het langetermijngeheugen worden aangepast aan de nieuwe inzichten van de nieuwe informatie. Het oude bestand wordt dan gewijzigd. Gemiddeld kunnen zeven nieuwe informatie-elementen in het kortetermijngeheugen worden verwerkt. Voor leraren is dat belangrijk om te onthouden.

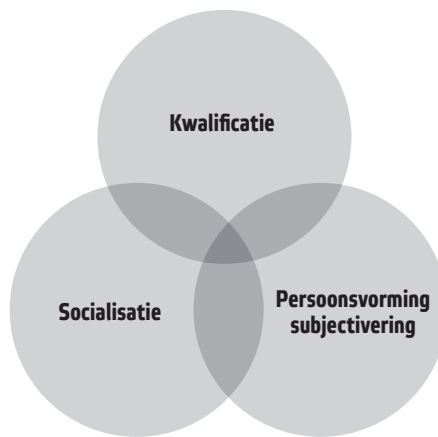
Leren is een interactieproces (extern) tussen de lerende en zijn omgeving

 “Leren is een sociaal proces. Leren is groei. Leren is niet een voorbereiding op het leven, maar het leven zelf.” John Dewey, Amerikaanse pedagoog (1859-1952)

John Dewey legde als pedagoog de verbinding tussen opvoeding, onderwijs en democratisch burgerschap. Hij gebruikte hiervoor de term participatie (Berding, J. (red.) (2011). Door middel van participatie en communicatie worden jongeren ingeleid in de cultuur. Een bekende uitspraak van Dewey is dan ook: “We moeten kinderen niet voorbereiden op de wereld van gisteren of op de wereld van vandaag, maar op hun wereld: de wereld van de toekomst.” Dewey was ook een van de grondleggers van het sociaal constructivisme, een leertheorie die ervan uitgaat dat kennis en vaardigheden actief geconstrueerd worden. Deze vorm van actief leren activeert de betrokkenheid, de eigen bereidheid en inzet van de lerende om te leren en te veranderen.

Leren om te kwalificeren, socialiseren en subjectiveren

In zijn boek *Goed onderwijs en de cultuur van het meten* stelt Biesta (2012) dat goed onderwijs gericht dient te zijn op wat de samenleving vraagt en op het verwerven van vaardigheden (een leven lang leren en ontwikkelen), en dus niet slechts op het overdragen van kennis. Voor goed onderwijs dienen we eerst de vraag te stellen waartoe het dient. Dat wordt bepaald door drie doeldomeinen (zie figuur 1.1). Zo dragen wij bij aan het vormen van jongeren tot veerkrachtige en evenwichtige volwassenen. Persoonsvorming is volgens Biesta niet bedoeld als ‘de vorming van personen’, want dan heb je genoeg aan socialisatie; dan vorm je mensen in de richting van een bepaald ideaal. Het doel is de vorming-tot-persoon-willen-zijn. De leraar/leercoach heeft hierin expliciet een rol in de bevraging van de lerenden en het ontwikkelen van de jongeren als lerende persoon.

Figuur 1.1 De drie functies en doeldomeinen van het onderwijs (Geerdink et al., 2015).

Waarom dient leren?

Kwalificatie

Kwalificatie heeft de functie om kennis, vaardigheden en competenties aan te leren om te kunnen functioneren in het toekomstige beroepsleven en te participeren in de samenleving.

Socialisatie

Socialisatie gaat over het ontwikkelen van bepaalde normen en waarden en over het voorbereiden van leerlingen op een leven als lid van een gemeenschap (burgerschapsvorming). Socialisatie heeft ook betrekking op het ergens bij willen horen. In contact met anderen leren jongeren om verantwoordelijkheid te nemen en om zelf actief te worden, waardoor zij hun eigen plek in de samenleving kunnen vinden (Veugelers et al., 2015).

Persoonsvorming ofwel subjectivering

In het domein subjectificatie, staat de vorming van de persoon centraal en de ontwikkeling van de eigen identiteit. Vragen als; hoe gedraag ik mij ten opzichte van anderen, naar de omgeving en naar de wereld? Wie ben ik, wat kan ik en wie wil ik zijn? staan centraal. Kwalificatie en socialisatie krijgen volgens Biesta (2012) pas betekenis als ze verbonden zijn met subjectificatie (vorming). Persoonsvorming betekent autonoom en onafhankelijk worden in denken en handelen, zelfbewust eigen keuzes maken, daar zelf verantwoordelijkheid voor nemen en dit kunnen verantwoorden en toelichten vanuit de eigen bedoeling.

Wat betekenen deze drie domeinen nu voor de leraar? Welke bijdrage kunt u als leraar leveren aan het proces van persoonsvorming en socialisatie bij de lerende? Op welke wijze geeft u of uw school vorm aan leren ten behoeve van kwalificatie, socialisatie en subjectivering van lerenden?

En welke visie heeft u en uw school op leren?

Leren = overal, vindt altijd plaats

Leren = een continu proces

Leren = een persoonlijk proces

Leren = iets anders dan onderwezen worden

Leren = weten, begrijpen en toepassen

Leren = fouten maken

Leren = doorzetten

Leren = reflecteren

Leren = je gedrag durven aan te passen

Leren = sociaal

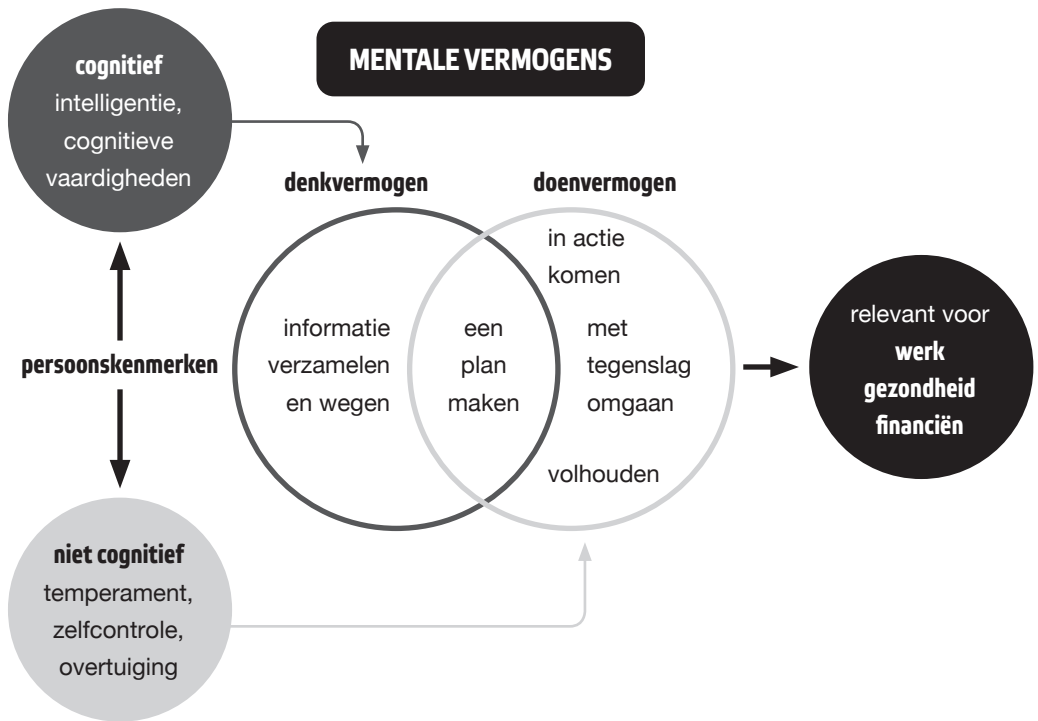
Leren = leuk. Leren begeleiden ook!

1.2 Het belang van zelfregulerend leren

“Leren, een levenslang bouwproces.” Prof. dr. Renate de Groot (oratie 2017)

Het onderwijs staat voor de uitdaging om lerenden voor te bereiden op een snel veranderende en complexe samenleving met een nog onbekende toekomst. Kennis verandert snel, feitenkennis voldoet niet meer. Veel informatie is te vinden via internet. Het zelf kunnen selecteren en verwerken van informatie en je daaraan aan kunnen passen wordt steeds belangrijker. De toekomst doet een beroep op voortdurend meebewegen met veranderingen op maatschappelijk én persoonlijk vlak. Tijdens de coronapandemie vond het onderwijs grotendeels online plaats, hierdoor werd het appèl op zelfregulerend leren concreet zichtbaar. Online leren doet bij lerenden een duidelijk beroep op zelfregulatie (Jansen, R. S. 2019) en beïnvloedt hun leerprestaties. Lerenden die hun eigen leren beter doorzien ondernemen andere leeractiviteiten en presteren daardoor beter. Lerenden die hiertoe niet in staat zijn vallen mogelijk vervroegd uit. Van lerenden wordt (ook bij online leren) verwacht dat ze zichzelf kunnen motiveren voor leren, dit leren zelf structureren en praktisch organiseren. Dit alles is niet eenvoudig en vraagt om gedegen ondersteuning bij dit zelfregulerend leren.

Figuur 1.2. Mentale vermogens van burgers in de maatschappij van nu (bron: WRR, 2017).

De eisen van de huidige samenleving doen een beroep doen op het ‘denkvermogen’ en ook op mentale vermogens, het ‘doenvermogen’ (WRR, 2017). Om toekomstige burgers, de jongeren van nu, goed voor te bereiden op de eisen die de samenleving aan hen stelt, is zelfregulatie dé competentie voor een leven lang leren geworden. Door zelfregulatie verder te ontwikkelen krijgen lerenden grip op hun leren, leven en loopbaan. SLO heeft daartoe zelfregulering toegevoegd aan de 21ste eeuwse vaardigheden in het curriculum van het funderend onderwijs (Thijs et al., 2014). Educatie van zelfregulerend leren is daarmee een van de hoofddoelstellingen van ons onderwijs geworden (Raad van de Europese Unie, 2006).

1.3 Zelfregulerend leren en leerstrategieën

Een belangrijk aspect van zelfregulerend leren is het leren aansturen van de eigen leerprocessen. Hoe leer je dat lerenden aan? In deze paragraaf beschrijven wij wat de lerende dient te doen om zelfregulerend te kunnen leren. Zelfregulatie gaat om het vermogen om zichzelf in een (veranderende) omgeving aan te passen en in stand te houden. Zelfregulatie en zelfregulerend leren ontstaan echter niet vanzelf; de leraar en leercoach zijn essentieel in het expliciet aanleren, stimuleren en begeleiden van zelfregulatie en zelfregulerend leren. Wetenschappers zijn het in hoofdlijnen eens dat het bij zelfregulerend leren gaat om een samenspel van cognitieve, metacognitieve en motivationele processen die een leerling inzet en reguleert om zijn leerdoelen te bereiken. Het is een actief en constructief proces waarin een leerling doelstellingen leert te bepalen